

прыкладзе савецкай літаратуры. Аднак нават у змрочныя 1930-я гг. татальны кантроль аказваўся немагчымым, і гісторыя гасцявання Я. Мазалькова ў Я. Купалы тут добры прыклад. Яўген Сямёнавіч фактычна выпадкова пачуў песню на словы М. Багдановіча – і першыя крокі па вяртанні нацыянальнага генія беларусам былі зроблены.

ЛІТАРАТУРА

1. **Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча**: у 3 сш. / Літ. музей Максіма Багдановіча. – Мінск: БудМедыяПраект, 2020. – Сш. 3 / склад.: Ю. Б. Мацук, М. А. Бараноўскі, І. В. Мышкавец. – 183 с.
2. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ)**. – Ф. 259. Воп. 1. Спр. 89.
3. **БДАМЛіМ**. – Ф. 259. Воп. 1. Спр. 130.
4. **БДАМЛіМ**. – Ф. 259. Воп. 1. Спр. 229.
5. **БДАМЛіМ**. – Ф. 259. Воп. 1. Спр. 324.
6. **Бэндэ, Л.** Матэрыялы да нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры: (уводзіны) / Л. Бэндэ // Маладняк. – 1931. – № 5.
7. **Малінкин, А.** Стихи Максима Богдановича / А. Малінкин // Красная новь. – 1941. – Кн. 1.
8. **Мозольков, Е.** Замечательный белорусский поэт / Е. Мозольков // Лит. газета. – 1930. – 30 сент.

Рассматриваются история издания первого русскоязычного сборника стихотворений Максима Богдановича и роль в этом процессе редактора издания – Евгения Мозолькова.

The article is devoted to the history of publication of the first Russian-language collection of poems by Maxim Bagdanovich and the role of Evgeny Mozolkova, the editor of the publication, in this.

Жаўняровіч П.П. (Мінск)

КНИЖНАЕ ВЬДАННЕ РАМАНА У.КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ» 1968 г.: СКАРАЧЭННЕ ТЭКСТУ

Раман Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» на сёння стаў хрэстаматыйным творам. Напісаны зацікаўленым у тэме паўстання 1863–1864 гг. пісьменнікам, продак якога быў інсургентам і расстраляны ў Рагачове, раман паказвае пярэдадзень паўстання са шматлікай колькасцю персанажаў. Грунтоўная падрыхтоўчая праца пісьменніка выяўлялася і ў намеры пісаць кандыдацкую дысертацыю пра адлюстраванне падзей паўстання ва ўсходнеўрапейскіх і польскай літаратурах, і ў некалькіх варыянтах п'есы пра Кастуся Каліноўскага для тэатра імя Янкі Купалы, і ў невялікім эсе, прысвечаным кіраўніку паўстання.

Але, без сумнення, галоўнае, што трэба было ажыццявіць пісьменніку, – найпаўней вывучыць архіўныя матэрыялы, каб праўдзіва паказаць грамадскую атмасферу сярэдзіны XIX ст.

Раман друкаваўся ў № 2–6 часопіса «Польмя» за 1965 г. у змененым (скарочаным) варыянце, да якога спрычыніўся ў тым ліку і тагачасны галоўны рэдактар Максім Танк. Пра незадаволенасць пісьменніка праўкамі часопіснага варыянта рамана Валянціна Андрэева, укладальніца 7-га і 8-га тамоў збору твораў У. Караткевіча (у 25 т.), піша: «Сіні аловак, просты аловак няшчасна крэсліць абзац за абзацам, выкідаюць цэлыя старонкі – а чорны атрамант абараняецца з'едлівай іроніяй, але раз-пораз і благае ад распачы: «Настойваю на тым, каб гэты раздзел, якога цяпер няма, які цяпер не раздзел, а бог ведае што, замяніць радамі кропак. Я не хачу, каб мне наракалі за бездапаможнасць. Тым больш, што ў гэтым выпадку М. Танк не мае рацыі. Асабліва здамаючы лепшыя кавалкі» [4, с. 721]. Але і пасля часопіснай публікацыі раман зведаў шмат змен.

Напрыклад, А. Мальдзіс не раз згадваў, як і ён, і Р. Барадулін, і Я. Брыль умалялі сябра пагаджацца на змены ў творы. Калі ў 1967 г. узніклі праблемы з выданнем рамана асобнай кнігай, аўтар заявіў: «Гары яно ўсё гарам! Не буду правіць ні слова! Няхай ляжыць да сканчэння веку!», на што Р. Барадулін заўважыў: «Не рабі глупства... Твой раман патрэбны людзям цяпер! Зрабі выгляд, што сур'ёзна правіш, інакш увогуле выкінуць цябе з плана» [6, с. 69]. У выніку аўтар пагадзіўся, і пасля сумесных з А. Мальдзісам правак раман пабачыў свет у 1968 г. у выдавецтве «Беларусь». Скарачэнне тэксту рамана складае каля 25%.

Вяртанне скарочаных варыянтаў – гэта выкананне апошняй аўтарскай волі. У той жа час «паняцце аўтарскай волі не можа быць ператворана ў фетыш і абсалютызавана. Заўсёды трэба памятаць, што творчая воля пісьменніка "не статычная, а дынамічная", што задача тэкстолага да таго і зводзіцца, каб высветліць яе ў тым тэксце, які адлюстроўвае яе найбольш поўна і дакладна» [7, с. 22]. Прынятае ў тэксталагіі разуменне «апошняй аўтарскай волі» як апошняга апублікаванага пры жыцці пісьменніка твора не можа быць прынята з прычыны валявога навязвання ідэалагічных канонаў у перыяд 1930–1980-х гг., з прычыны змен па ўказцы Галоўліта. Таму абранне ўкладальнікам і рэдактарам свайго шляху да «сапраўднага» тэксту рамана можна лічыць цалкам матываваным.

У сучасных умовах складваецца парадаксальная сітуацыя: тэкст рамана, які змешчаны ў 7-м і 8-м тамах новага збору твораў У. Караткевіча, сам аўтар не бачыў. Гэта выклікана тым, што за аснову ўзяты машынапіс з аўтарскімі праўкамі, да таго ж у тэкст унесены «шэраг тэксталагічна абгрунтаваных выпраўленняў», а «асобныя ўрыўкі ўзноўлены па рукапісе» [4, с. 724]. Арыентацыя на такую рэдактарскую тактыку ўяўляецца тэарэтычна прымальнай, бо ў кожным разе аснова застаецца нязменнай: тэкст пісаў сам У. Караткевіч.

Сёння ідуць актыўныя дыскусіі наконт «кананічнага тэксту» і «апошняй волі аўтара» ў адносінах да твораў класічнай літаратуры, «накіраваныя супраць інструкцыйна-спрошчаных падыходаў і арыентаваныя на вывучэнне працэсу творчасці» [1, с. 83]. Менавіта працэс творчасці, нягледзячы на праўкі, пацверджаная ўласнаручнымі запісамі-каментарыямі да іх, імкненне пазней вярнуцца да пачатковага тэксту кампенсуюць магчымую «неаўтарызаванасць»

сучаснага тэксту рамана. Галоўнае было зроблена: да яго спрычыніліся паспраўднаму ўважлівыя рэдактары, якія, карпатліва супастаўляючы старонка за старонкай аўтарскія рукапісы і машынапісы, далі твору новае жыццё.

Пры даследаванні тэкстаў з новага збору твораў і з выдання 1968 г. выразна прасочваюцца як інтра-, так і экстралінгвістычныя прычыны змен. Стыль пісьменніка, расквечаны многімі вобразнымі сродкамі, здаваўся занадта «рамантычным», нават «раблезіянскім», але ж у гэтым і заключалася асаблівасць светабачання У. Караткевіча, яго пазнавальнасць. Імкненне прыгладзіць, зрабіць звычайнымі фразы прывяло да нівеліравання, пазбаўлення твора таго незвычайнага, часам інтуітыўнага, успрымання рэчаіснасці, якое атрымаў пісьменнік не толькі ад Бога, але і ад грунтоўнай адукацыі і ўдумлівага вывучэння жыцця.

I. Інтралінгвістычныя змены прасочым на чатырох прыкладах:

1. «Конь не вытрымаў і ўзяў у наўскапыт. Але ніхто яго не трымаў, не было страшных вярвак» [2, с. 222] – «Конь не вытрымаў і ўзяў наўскапыт. Але ніхто яго не трымаў, не было страшных, як *Галгофа*, вярвак» [4, с. 284]. Ліквідаванае параўнанне як *Галгофа*, якое ўдакладняе эпітэт *страшных* (вяровак) і вызначае адметнасцю, незацяганасцю, магчыма, не вельмі надыходзіла з прычыны звароту да Евангелля.

2. «Вылазь, Ядзя. Не бойся, не пакрыўдзяць» [2, с. 83] – «Вылазь, Ядзя. Не бойся, не пакрыўдзяць. *Людцы ўсе добрыя, – на кожнага даводзіцца гасудару бізун трымаць ды шворку запасіць*» [4, с. 93]. Скарачана фраза Надзеі Клейны падчас прыезду на бал да Загорскіх, з гледжання якой ахарактарызаваны і гаспадары, і госці. Дзякуючы гэтаму выказванню чытач таксама разумее і стыль маўлення самой госці, і яе паводзіны.

3. «Над горадам ляжала светла-сіняя, амаль празрыстая ноч» [3, с. 127] – «Над горадам ляжала светла-сіняя, амаль празрыстая ноч. *Цёплыя, як слёзы, празрыстыя зоркі гарэлі ў вышні*» [5, с. 152]. Выраслены сказ змянішае канкрэтызацыю ўспрымання пецярбургскай ночы Кастусём і Алесем, калі яны з сябрамі крочылі па неўскай узбярэжнай, а аксюмаран *цёплыя зоркі* з параўнаннем як *слёзы* і паўтор *празрыстыя* надае сказу чыста караткевічаўскай каларыт.

4. «За спінамі вясна – пахмуры сакавік» [3, с. 353] – «За спінамі *людзей, праз адчыненыя дзверы глядзела нясмелая сіроцкая вясна – пахмуры сакавік са змрочным небам*» [5, с. 424]. Персаніфікацыя вясны праз вербальную метафару (*глядзела*) з адпаведнымі эпітэтамі (*нясмелая, сіроцкая*) дапамагаюць раскрыць стан расчаравання людзей падчас слухання рэскрыпта аб адмене прыгоннага права.

Інтралінгвістычныя змены разбуралі вобразную сістэму рамана і аўтарскі стыль, урэшце амаль пазбаўлялі чытача знаёмства са шмат якімі аўтарскімі знаходкамі.

II. Экстралінгвістычныя змены. 1960-я гг. – час, калі партыйныя ідэалагічныя органы з новай сілай разгарнулі прапаганду пабудовы камуністычнага грамадства, якое ўрэшце сатрэ ўсе адрозненні паміж нацыямі і народамі. На дзяржаўным узроўні ідэалагічны кантроль ажыццяўляў Галоўліт. Сёння цяжка вызначыць (пры адсутнасці адпаведных архіўных матэрыялаў), якія канкрэтныя скарачэнні ў рамана «Каласы пад сярпом тваім» былі зроблены рэдактарамі па

патрабаванні Галоўліта, якія – толькі рэдактарамі і самім аўтарам, каб пазбегнуць сутыкнення з цензарамі. Але менавіта экстралінгвістычныя змены найбольш заўважныя пры даследаванні двух тэкстаў. Зробім іх класіфікацыю і кароткі агляд.

1. **Змест твора.** Ва ўсім рамана ліквідаваны фрагменты са згаданнем вобраза Вялікай Ракі як сімвала незалежнай Беларусі. Напрыклад, наколькі пазбавіліся імператрыцы, без скарачанага ўдакладнення: «Вазьміце гэты табун, вялікая маці, – сказаў ён. – Такіх коней няма больш нідзе. Хай яны верна носяць вас, як верна будзе насіць вас мая зямля» [2, с. 154] – «*Ён падкрэсліў слова "мая". Ён гаварыў пра сваю зямлю і пра сябе, а не пра ўсе землі Вялікай ракі*» [4, с. 183].

2. **Нацыянальна-культурны кампанент.** У пісьменніка ён выяўляўся і ў выразным захапленні родным беларускім народам і яго мовай, і ў гонары за подзвігі продкаў, і ў веры, што такі народ заслугоўвае лепшай будучыні, якая дазволіць самому вырашаць свой лёс. Але ён выяўляўся яшчэ і ў выразным паказе тых пакут, якія не раз выпадалі на долю народа, той несправядлівасці, якую даводзілася трываць на працягу стагоддзяў пад уладай больш магутных гаспадароў. Напрыклад, скарачаецца абзац, у якім перадаюцца думкі Яраша Раўбіча: «Трэба верыць» [2, с. 351]; «Трэба верыць. *Бо не толькі мурны камяніц сталі нагадаць чорна-жоўтыя соты, мёртвую ваічыну без жыцця, без пчол. Мёртвай ваічынай стала самая душа народа. Абязмоўлены, глухі і сляпы, без гонару. Раб!*» [4, с. 457]. Цалкам ліквідуецца абзац [3, с. 12] са словамі Алеса Загорскага, у якіх выяўляецца яго (і аўтарскае) разуменне важкасці кожнага слова ў маўленні беларуса: «*Калі гэта хто чуў, каб беларускі мужык проста слова сказаў, калі яму не хочацца? – Алезь засмяўся ад раптоўнай думкі. – Чакай, мы яшчэ дажывём, што наша зямля ўсяму свету дыпламатаў даваць будзе. Бо як скажа такі слова, то хоць ты яго на сто ніцяў распяці, і ў кожнай свой сэнс. Навучылі, дзякуй богу. Доўга тая школа цягнулася. Чатырыста год*» [5, с. 13].

3. **Антырэлігійная ідэалогія.** «*Памятаеш, Іакаў дужаўся з Богам. Я быў малады і гарачы. Адзін дык адзін. І я вырашыў: паўстанне будзе жыць, пакуль буду жыць я. Павінна ж быць праўда! Павінен быць Бог у небе!*» [2, с. 136; 4, с. 154]. Для сярэдзіны XIX ст., калі разгортваюцца падзеі ў рамана, словы Чорнага Войны, які не здрадзіў папярэдняму паўстанню і лічыць патрэбным у адзіночку працягваць змаганне, вельмі арганічна раскрываюць яго характар, а зварот да Бібліі пацвярджае справядлівасць дзеянняў. «*Тое самае казаў і поп, толькі там гэта называлася "хлусня ва ўратаванне"*. Ён вагаўся» [5, с. 316]. Скарачаны роздум Стафана пра тое, казачь праўду ці схлусіць [3, с. 254]. Ліквідаваны адзін з двух аргументаў на карысць хлусні са спасылкай на казань у царкве.

4. **Выразная аўтарская пазіцыя.** У мастацкіх творах ліквідаваліся фрагменты, у якіх выказванні набывалі гуманістычнае гучанне, ахарактарызавалі У. Караткевіча як неабыхавага да таго, што адбываецца ў краіне і свеце. Пісьменнік паказваў чалавечыя характары, уласцівыя кожнай эпосе, і стараўся нейкім чынам уплываць на змяненне іх да лепшага ў сённяшніх стасунках. Напрыклад, лік-

відавана тлумачэнне Алеся Загорскага пра «сваю ўласнасць»: калі яе няма, «там няма годнасці. Там лянота, п'янства, безуважнасць да ўсяго і ўрэшце свінства, і рабства, і прыніжанасць. Бо вакол не гаспадары, а халопы» [5, с. 35]. Пры ўсім разуменні таго, што гутарка адбываецца да адмены прыгоннага права, перакананні Алеся Загорскага, а значыць і аўтара наконт уласнасці ў краіне, дзе прыватнай уласнасці не было, спалохалі рэдактараў, і фрагмент не ўвайшоў у кнігу [3, с. 41].

Такім чынам, скарачэнні ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» 1968 г. выдання маюць валявы, нематываваны характар і не могуць лічыцца апошняй аўтарскай воляй У. Караткевіча. Вяртанне ліквідаваных фрагментаў наблізіла тэкст твора да кананічнага, і праца рэдактараў заслугоўвае ўхвалення і выкарыстання ў эдыцыйнай практыцы пры выданні іншых твораў беларускай літаратуры.

ЛІТАРАТУРА

1. **Зими́на, Л. В.** Современные издательские стратегии: от традиционного книгоиздания до сетевых технологий культурной памяти / Л. В. Зими́на. – Москва : Наука, 2004. – 274 с.

2. **Караткевіч, У.** Каласы пад сярпом тваім : раман. Кн. 1 / У. Караткевіч. – Мінск : Беларусь, 1968. – 364 с.

3. **Караткевіч, У.** Каласы пад сярпом тваім : раман. Кн. 2 / У. Караткевіч. – Мінск : Беларусь, 1968. – 384 с.

4. **Караткевіч, У. С.** Зб. тв. : у 25 т. / У. Караткевіч ; падрыхт. тэксту і камент. В. Андрэвай. – Мінск : Маст. літ., 2012–2020. – Т. 7 : Каласы пад сярпом тваім : раман / рэд. тома А. Бельскі. – 2014. – 790 с.

5. **Караткевіч, У. С.** Зб. тв. : у 25 т. / У. Караткевіч ; падрыхт. тэкстаў і камент. В. Андрэвай. – Мінск : Маст. літ., 2012–2020. – Т. 8 : Каласы пад сярпом тваім : раман ; Зброя : аповесць / рэд. тома А. Бельскі. – 2015. – 926 с.

6. **Мальдзіс, А. І.** Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: партрэт пісьменніка і чалавека : літаратуразн. эсэ / А. І. Мальдзіс. – Мінск : ЛіМ, 2010. – 208 с.

7. **Рейсер, Е. С.** Текстология : учеб. пособие. – Изд. 2-е. – Ленинград : Просвещение, 1978. – 176 с.

Рассматриваются причины сокращения текста романа В. Караткевича «Колосья под серпом твоим» в издании 1968 г., делается их классификация по интра- и экстралингвистическим параметрам. В первом случае нивелировался авторский стиль, во втором – ликвидировались фрагменты, которые не соответствовали господствующей марксистско-ленинской идеологии. В результате изменений текст сокращен на 25%.

The author considers the reasons for the reduction of the text of the V. Korotkevich's novel «Ears under your Sickel» in the 1968 edition, and classifies them according to intra- and extra-linguistic parameters. In the first case, the author's style was leveled, in the second case, fragments that were inconsistent with the prevailing Marxist-Leninist ideology were eliminated. As a result of the changes, the text was reduced by 25%.